

А.Қ. Бисенбаев¹ *, Д.К. Мамытканов¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан.

ӘКЕЛІК ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ КӨРНІСІ

Аңдатпа

Мақалада жалғызбасты әкелермен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың тәжірибесіне сүйене отырып, клиенттің проблемаларын тиімді шешу үшін оның тұрғылықты жері мен әлеуметтенуінің әлеуметтік-мәдени жағдайларын білу қажеттілігі көрсетілген. Әкелік толық емес отбасын дәстүрлі мәдениет деп аталатын патриархаттық, гендерлік стереотиптермен, абсолюттендірумен және әкелік және аналық рөлдердің қатаң дифференциациясымен жүзеге асқан адамдар (әкелер) үшін нақты өмірлік сынақ болатындығы дәлелденді. Автор мұндай жалғызбасты әкені қайта әлеуметтендірместен, оның әке болуымен қатар толық емес отбасынның альтернативті эгалитарлық моделін қабылдауы негізінде оның санасын психикалық және психологиялық қайта құрусыз, екінші жартысын жоғалтумен байланысты әлеуметтік қызметкерге жаңа шындыққа бейімделуіне оған көмектесу қиын болады деп санайды. Отбасында туындайтын мәселелерді өз бетінше шешу үшін өзінің ішкі күштері мен ресурстарын белсендіруі қажет. Мақалада партиялық және заманауи отбасылық модельдердің айрықша сипаттамаларын талдауға, қазіргі Қазақстандағы гендерлік рөлдерге және әкелік толық емес отбасына қатысты дәстүрлі және тендік қатынастардың күресіне ерекше назар аударылған.

Түйінді сөздер: әкелік толық емес отбасы, гендерлік стереотиптер, әке болудың мәдени үлгілері, патриархалдық модель, эгалитарлық модель, әлеуметтік жұмыс.

Бисенбаев А.Қ.¹ *, Мамытканов Д.К.¹

¹ Казахский национальный университет им.аль-Фараби
г.Алматы, Казахстан

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КАРТИНА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С НЕПОЛНЫМИ ОТЦОВСКИМИ СЕМЬЯМИ

Аннотация

В статье на примере социальной работы с отцами-одиночками показывается необходимость знания социокультурного контекста проживания и социализации клиента для эффективного решения его проблем. Доказывается, что отцовское монородительство становится настоящим жизненным испытанием для тех мужчин (отцов), социализация которых проходила в рамках так называемой традиционной культуры, с патриархальными гендерными стереотипами, с абсолютизацией и жесткой дифференциацией отцовских и материнских ролей. Авторы считают, что без ре-социализации такого отца-одиночки, без ментально-психологической перенастройки его сознания на базе принятия им альтернативной эгалитаристской модели родительства и отцовства, социальному работнику будет трудно помочь ему адаптироваться к новой для него реальности, связанной с потерей своей второй половины, активизировать его внутренние силы и ресурсы для самостоятельного решения возникающих в семье проблем. Особое внимание в статье уделяется анализу отличительных характеристик патриархатной и современной моделей семьи, борьбе традиционных и

эгалитарных установок в отношении гендерных ролей и отцовского родительства в современном Казахстане

Ключевые слова: отцовское монородительство, гендерные стереотипы, культурные паттерны отцовства, патриархатная модель, эгалитарная модель, социальная работа

A. Bissenbayev¹*, D. Mamytkanov¹

*¹Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan,*

SOCIO-CULTURAL PICTURE OF SOCIAL WORK WITH A PATERNAL SINGLE-PARENT FAMILY

Abstract

In the context of social work with lone fathers, the article demonstrates the need for knowledge of the socio-cultural condition of living and socialization of the client in order to effectively solve his problems. It is proved that paternal mono parenthood becomes a real life test for those men (fathers), whose socialization happened within the framework of the so-called traditional culture, with patriarchal gender stereotypes, with absolutization and rigid differentiation of paternal and maternal roles. The authors believe that without re-socialization of such a lone father, without the mental-psychological change-over of his consciousness on the basis of the acceptance of the alternative egalitarian model of parenting and fatherhood, it will be difficult for a social worker to help him to adapt to the new reality associated with the loss of his life partner, to intensify his inner strength and resources to solve the family problems independently. The special attention is paid to the analysis of the distinctive characteristics of the patriarchy and modern family models, the struggle of traditional and egalitarian attitudes towards gender roles and paternal parenting in modern Kazakhstan.

Keywords: paternal mono parenthood, gender stereotypes, cultural patterns of fatherhood, patriarchal model, egalitarian model, social work.

Кіріспе

Әдетте, ата-анасының біреуінің болмауы балалар кәметке толғанға дейін, кейде одан да ұзақ уақытқа созылатын, отбасымен бірге жүретін мәселелердің қайнар көзіне айналады. Бүгінде толық емес ана отбасыларының мәселелері отандық қоғамтанушылар мен қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының еңбектерінде кең орын алды. Оның үстіне ана мен баланы қорғау Қазақстан Республикасының стратегиялық құжаттарында қазақстандық қоғамда тұрақты әлеуметтік құрылым құрудың ажырамас бөлігі ретінде анықталған: «Біздің елде көптеген толық емес отбасылар бар. Мемлекет баланы жалғыз тәрбиелеп отырған аналарға көмектесуі керек. Біз әйелдерді жұмыспен қамтудың икемді түрлерімен қамтамасыз етуіміз керек, үйде жұмыс істеу үшін жағдай жасауымыз керек» [1].

Толық емес әкелік отбасыларында жағдай басқаша. Бүгінгі күні мемлекет қиындықпен олардың өмір сүру фактілерін байқамауға тырысады, олардың проблемалары туралы айтпағандай әсер қалдырады. Бұған елде жалғыз әкелердің отбасыларына қандай-да бір әлеуметтік қолдаудың болмауы дәлел бола алады, нәтижесінде жалғызбасты әкелер өз проблемаларымен жиі жалғыз қалады. Отандық зерттеулерде жалғыз әке мәселесі өте әлсіз ұсынуылады және осы тақырыптағы эмпирикалық жобалардың мүлдем жоқтығы қынжылтады. Нәтижесінде, бүгінгі күні біздің қоғамда нақты проблемалар мен толық емес әкелік отбасыларының қажеттіліктерінің құрылымы туралы білім жетіспейді.

Жалғыз басты әкелердің қоғамдағы әлеуметтік-құқықтық жағдайына қатысты мәселе бұдан да жақсы емес. Жалғызбасты әкелер әлі күнге дейін «жалғыз әке» мәртебесіне ие емес.

Әдістеме.

Көршілес Ресейдегі жалғызбасты әкелер мәртебесімен ұқсас жағдайды сипаттай отырып, «Парадоксалды жағдай: босанған және некесіз бала тәрбиелеп отырған әйел – жалғызбасты ана, бірақ «жалғызбасты әке» термині тіпті заңды түрде кездеспейді, дегенмен өмірде ер адамның балаларды жалғыз өзі тәрбиелеп отырғаны туралы мысалдар көп... Мұндай әкелердің мәртебесі анықталмағандықтан, мемлекет тарапынан ешқандай көмек жоқ. Алайда мұндай еркектерде әйелдерге қарағанда проблемалар көп» – деп жазады әйгілі орыс әлеуметтанушысы И.С. Кон., [2,385б.] Сонымен қатар, «Адамдар әр түрлі фактілерді емес, әдістемелік принциптерді талқылауды жөн көреді. Жалпы айтқанда, мен осы пафоспен бөлісемін, идеяларды талқылау фактілерден гөрі қызықты, бірақ эмпирикалық зерттеулерді ескермей, субъективті пікірлерден ғылыми теориялар мен гипотезаларды ажырату мүмкін емес»- деп тұжырым жасайды И.С. Кон өз еңбегінде. [2, 386б.]

Көптеген отбасы мәселелері туралы зерттеулердің әдіснамалық негізін әлеуметтік институттар және әлеуметтік тәртіптің пайда болуы мен мәні туралы классикалық теориялары құрады (М. Вебер, Э. Дюркгейм, Г. Зиммель, П.Бергер, Т. Лукманн және т.б.), Т. Парсонстың құрылымдық-функционалдық тәсілі саралауды түсіндіре отырып, отбасындағы гендерлік рөлдер, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік институты ретіндегі отбасының социологиялық, мәдени, тарихи, философиялық және психологиялық зерттеулерінде көрініс тапқан. И.Кант пен Гегель әлеуметтік қатынастарды отбасылық қатынастардан зерттеп, талдаған. Ч. Кули америкалық әлеуметтанушысы отбасы ерекше әлеуметтік топ ретінде адамды тұлғалық дамытатын, дүниетанымына әсер ететін қызметін көрсеткен. М. Уэст пен М. Коннер әкеліктің рөлі тәуелді болатын элементтер қатарын айқындап, отбасында маңызды қызметтерді нақтылайды. Ресей зерттеушілері Харчев А.Г., Антонов А.И., Медков В.М., отбасы және отбасылық қатынастарда қызметтердің қайсыбірін болмасын маңызды деп есептейді. Әкеліктің әлеуметтік -мәдени феномен ретінде теориялық мәселелері И. Конның еңбектерінде зерттелген.

Зерттеудің эмпирикалық базасын мыналар құрайды:

1. Социологические исследование по теме «Семья как основа стабильного развития общества и важнейший транслятор культурных ценностей в зеркале общественного» Отцы и дети: проблемы и перспективы.- Алматы, 2010.-С. 100-175. Эмпирикалық мәліметтерге сүйене отырып, әлеуметтік мәдени және психологиялық феномен ретінде әкелек мәселеге тікелей қатысы бар отбасы мен отбасылық тәрбиенің әлеуметтанулық мәселелерін зерттеудің жекелеген аспектілері анықталды.

2. Исследование проблем духовно-нравственного воспитания и ценностных ориентации студенческой молодежи// Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А. Социологический ежегодник.- Алматы, 2011.-С.5-34. Зерттеу негізінде Қазақстандық жастардың құндыдықты бағдарларының қалыптасуы мен отбасылық тәрбиелеу мәселелері сұрақтары бойынша әлеуметтанулық сұраулардың нәтижелері алынды.

3. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында отбасылық саясат саласындағы жетістіктер мен өзекті мәселелері. Отбасы құрылымына қатысты статистикалық мәліметтер алынды.

Нәтижелерді талдау.

2009 жылы өткен соңғы жалпы халық санағының қорытындылары бойынша, Қазақстанда 68256 толық емес әке отбасылары өмір сүрген (оның ішінде: қалада - 43 090, ауылда - 25 166), яғни 6, 7% 1999 жылғы санаққа қарағанда көп болды. Кәмелетке толмаған балалары бар әке отбасыларының үлесі жалпы республика бойынша толық емес отбасылар санының 13,1% құрады [3].

Әкелік отбасылардың өсу динамикасына қарамастан, әке болудың маңыздылығы және толық емес әке отбасыларын қолдау қажеттілігі туралы мәселе Қазақстанда әлі күнге дейін ресми мойындала қойған жоқ. Қазақстанның экс-президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2016 жылғы 6 желтоқсандағы жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы отбасылық-

гендерлік саясаттың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында келесі статистикалық мәліметтер келтірілген: толық емес отбасыларда 1 миллион қазақстандық бала тәрбиеленуде, оның 700 000 баласы бірге тұратын аналар, ал 300000 жалғызбасты әкелер тәрбиелеп отыр [4].

Біз тұжырымдаманың жанама түрде болса да, билік органдарының әкелік отбасыларға қатысты кемсітушілік фактісін мойындағаны туралы куәландыратын келесі абзацқа ерекше назар аударғымыз келеді: «Жалғыз баланы тәрбиелеп отырған ер адамдар, осы уақытқа дейін әйелдердің осындай жағдайларға тап болған құқықтарына ие емес» [4]. Өкінішке орай, тұжырымдамада әкелік отбасылардың осы дискриминациялық ұстанымын жоюдың жолдары мен мерзімдері туралы бірде-бір сөз айтылмаған. Оның орнына Тұжырымдаманы әзірлеушілер қазақстандық қоғамда бар кейбір «ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдеріне қатысты тұрақты стереотиптердің» әсерін көрсетумен қанағаттанды. «Тұрақты стереотиптер» бойынша, біз, бәлкім, өз отандастарымыздың консервативті бұқаралық санасын түсінеміз, бұл аналарының қатысуынсыз балаларды тәрбиелеп отырған еркектердің ата-ана құзыреттілігін тануға асықпайды. Біз осының негізінде Қазақстанда бүгінгі күні толық емес отбасындағы ата-ана рөлін тек әйел ғана жеңе алады деген қорытындыға келуіміз керек пе?

Кейбір қазақстандық жалғыз басты әкелер балаларын жалғыз тәрбиелеуге деген құштарлығы мен қабілеті бар және осы құқық үшін барлық деңгейлерде – күнделікті өмірден бастап нормативтік-құқықтық деңгейге дейін күресетін бұл тұжырымға қарсы тұруға тырысады. Алайда олардың бұл жолдағы жетістігі қарапайым болып шығады. Қазақтың жалғызбасты әкелерінің өздері қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарына берген бірнеше сұхбаттарында оларды «дискурстан шеттету» туралы емес, олардың ойынша әйелдердің құқықтық мәртебесі тең емес екендігі алаңдатты. Олар ажырасу кезінде соттарда еркек әкелерге қатысты үнсіз дискриминация туралы, судьялар балаларды автоматты түрде аналарға беретіні туралы айтады; жалғызбасты әкелер үшін бөлек жеңілдіктердің болмауы; жұмыс берушілердің жалғыз қалатын әкелерге «өзгермелі» жұмыс кестесін ұсынғысы келмейтіндігі туралы [5].

Біздің қоғамда әкелік толық емес отбасы жиі кездеседі. Мұндай мысалдар, статистика көрсеткендей, жалғызбасты аналардың отбасыларынан бірнеше есе аз. Алайда, елдегі жалғызбасты әкелер санының аздығына, олардың проблемаларының отандық бұқаралық ақпарат құралдарында өте әлсіз көрсетілуіне, оларды әлеуметтік қолдаудың мемлекеттік бағдарламасының болмауына, толық емес әке отбасыларының болуының және өсуінің өзі даусыз факт болып қала береді, ол пайда болған кезде мемлекет ерте ме, кеш пе есептеуге мәжбүр болады.

Толық емес әкелік отбасыларға олардың қажеттіліктері мен туындаған мәселелерінің күрделілігіне байланысты бүгінгі күні, ең алдымен, оларды әлеуметтік жұмыстың толыққанды клиенті ретінде билік мойындауы қажет екенін атап өткен жөн. Ақыр соңында, әлеуметтік жұмыс дегеніміз не? Бұл өздеріне қиын өмірлік жағдайға тап болған адамға, отбасына немесе адамдар тобына көмектесуге бағытталған әлеуметтік қызметтердің бір түрі. Қазақстандағы жалғызбасты әкелердің көпшілігі тұрғылықты жері мен әлеуметтенуінің әлеуметтік-мәдени контекстімен анықталатын, белгілі бір гендерлік қатынастар мен мінез-құлық үлгілеріне байланысты туындаған қиын өмірлік жағдайға сәтті бейімделе алмайды және отбасында туындайтын мәселелерді дербес шеше алмайды. Олар шынымен де әлеуметтік жұмыс маманының көмегіне, консультацияларға және әлеуметтік қызметтердің оңалтуына мұқтаж.

Қоғамдағы гендерлік стереотиптер мен әке болудың мәдени заңдылықтары жалғызбасты әкелердің екінші жартысынан айырылуына байланысты түбегейлі өзгерген өмір сүру жағдайларына бейімделуіне, үй шаруашылығымен және ата-ана мен бала қарым-қатынасына байланысты отбасыларының нақты мәселелерін шешуге қалай ықпал етеді?

Айта кету керек, Қазақстандағы қазіргі жалғызбасты әкелердің көпшілігі баалаларын жалғыз тәрбиелеуге мәжбүр: ол- не жұбайының қайтыс болуы салдарынан, немесе аналар ата-ана құқығынан айырылғандықтан немесе жақсы өмір іздеу үшін отбасынан жай «қашып кеткен» болуы мүмкін. Жағдайлар оларды жалғызбасты әке болуға мәжбүр етпес бұрын да

олар бір кездері балаларын жалғыз тәрбиелей алатынын мойындай алмаған болатын. Демек, олар моральдық тұрғыдан да, психологиялық тұрғыдан да жалғызбастылыққа дайын емес еді.

Толық емес отбасылармен жұмыс жасайтын маман, ең алдымен, осындай жалғызбасты әкенің қайта әлеуметтенуіне, оның ата-ана болумен қатар, әкелікке балама эгалитарлық моделін қабылдауы негізінде оның санасын ментальді-психологиялық тұрғыда қайта құруға қол жеткізуі керек.

Ер адамның әке ретінде жеке тұлға болып қалыптасу процесі ер әлеуметтенуінің мәдени ерекшеліктері ретінде ішкі байланыста болатыны сөзсіз. «Зерттеушілердің барлығы дерлік келіседі: әкелік мотивация және әкелік мәні мен міндеттерін анықтау жеке қасиеттерден гөрі субмәдени және мәдени факторларға тәуелді», – деп жазады И.С. Кон [2, 403б.].

Адамның қандай болу керек екендігімен байланысты негізгі көзқарастарды, сенімдер мен мінез-құлықтарды жылдар бойы жеке тұлғаның әлеуметтенуінің негізгі институттары қалыптастырады, мысалы: отбасы, мектеп, университет, армия, мемлекет, бұқаралық ақпарат құралдары, еңбек ұжымы және т.б. әкелер, ер адамдар өз міндеттемелерін қалай орындау керек деген үмітпен қарайды.

Қазақстандағы әке болу феноменіне ата-ананың дәстүрлі және заманауи екі негізгі моделінің қатар өмір сүруі мен күресі тұрғысынан қарау керек. Бұл модельдер өз кезегінде дәстүрлі (патриархалдық) және қазіргі заманғы (эгалитарлық) отбасылық модельдерден алынған. Олардың әрқайсысы отбасы мүшелерінің өзара әрекеттесу ерекшеліктері мен отбасылық рөлдер шеңберінде орындалатын функцияларға белгілі бір талаптар қояды.

Отбасының дәстүрлі (патриархалдық) моделі деп біз тарихи қалыптасқан, этникалық және діни, рухани-мәдени құндылықтарға негізделген, отбасылық рөлдерді нақты гендерлік дифференциалды бөлумен қатар, дәстүрлерді, отбасылық қатынастардың нормалары мен ережелерін қатаң сақтай отырып, толыққанды, әдетте үлкен немесе кем дегенде екі балалы отбасын түсінеміз. ... Дәстүрлі модельде отбасының тұрақтылығы мен сенімділігі, ер адамның жанұясына тірегі мен басшысы болуына байланысты. Ол үшін ең бастысы - еңбек нарығына белсенді қатысу және отбасының асыраушысы болу. Үй шаруасындағы әйелдің басты міндеті – үйде болу және басқа отбасы мүшелеріне қарау.

Отбасының эгалитарлық (демократиялық, серіктес) моделінде барлық бағытта ерлі-зайыптылардың теңдікке ұмтылуы байқалады: мейлі ол екі серіктес үшін де үйден тыс жерде ақы төленетін жұмыстың болуы, яғни белгілі бір қаржылық тәуелсіздік; отбасындағы билік, ата-аналық және тұрмыстық міндеттерді әділ және симметриялы бөлу; балалар мен олардың мүдделерінің қажеттіліктері мен фокусын ескере отырып серіктестік, демократиялық қатынастар орнатуға деген ұмтылыс. Ата-аналардың заманауи эгалитарлық моделі дәстүрлі модельдегідей әкелік және аналық рөлдердің қатаң гендерлік асимметриясын білдірмейді. Ата-аналық рөлдердің мазмұны контекстік болып табылады; ол, ата-аналар арасындағы балаларды күту тәжірибесін бөлу сияқты, олардың арасындағы келіссөздердің тақырыбы болып табылады. Әдетте, мұндай отбасылық модель Қазақстандағы тұрғындары этникалық тұрғыдан араласқан, ірі өндірістік қалалардың тұрғындарына тән.

Қазақстандағы осы екі отбасылық модельдердің қазіргі жағдайын, дәстүрлі және эгалитарлық қатынастар арасындағы күресті, «Қазақстандық отбасылар – 2019» жобасы аясында 2019 жылдың шілде-тамыз айларында республиканың барлық аймақтарында жүргізілген кешенді социологиялық зерттеу нәтижелері бойынша бағалауға болады [6]. Сұрау сауалнамасында Қазақстандағы отбасы институтының жағдайына байланысты әртүрлі тақырыптар бойынша 100-ден астам сұрақтар қамтылды. Сауалнамаға әртүрлі топтағы қалалық (62,5%) және ауылдық (37,5%) тұрғындар қатысты, этникалық құрамы (73% -дан астамы – титулды ұлт өкілдері); респонденттердің 77,6% -ы әйелдер, 22,4% -ы ер адамдар.

Осы зерттеу авторларының пікірінше, қазақстандық отбасыларда баяу болса да, рас күйеуі мен әйелінің, әке мен шешенің функционалды рөлдеріне қатысты дәстүрлі стереотиптердің өзгеруі мен бұзылуы байқалады. Болып жатқан өзгерістердің жанама дәлелі ретінде авторлар Қазақстандағы ажырасудың өсу қарқынын келтіреді. Мысалы, 2018 жылы барлығы Қазақстан

Республикасының аумағында 137 797 неке тіркелді, оның ішінде қалалық жерлерде – 95 964 неке, ауылдық жерлерде – 41 833 неке. Үйлену коэффициенті 7,54 құрады. Ажырасулар (бұзылған отбасылар) саны 2018 жылы 54 797 құрады, оның ішінде: қалада – 41 122, ауылда – 13 675. Ажырасудың жалпы коэффициенті 3,0 құрады. Қалада ажырасу саны 42,9% -ды құрады, ал ауылдық жерлерде – 32,7% [6]. Бір қызығы, көп жағдайда әйелдер ажырасудың бастамашысы болды.

Әлеуметтік зерттеу авторларының өздері Қазақстан үшін бұл таңғажайып көрсеткіштер туралы былай түсіндіреді: «Осылайша, ажырасулар санының өсуін қазіргі отбасы институтының дағдарысы туралы обсессивті тезистің растауы ретінде бағалауға болады. оң таңдау, жеке таңдау еркіндігінің жоғарылауының дәлелі ретінде және әйелдің өзін-өзі анықтауына және оның жеке өзін-өзі жүзеге асыруына кедергі келтіретін партиарлық типтегі отбасылық құрылымдарға төзуден бас тартудың дәлелі» [6]. Содан кейін қорытынды шығрады: «Некенің өзгеруі ажырасуды қалыпты құбылыс жасайды және оның атрибуты етеді. Ажырасу патриархалдық қатынастардың ыдырау үрдісімен және эгалитаризмнің дамуымен байланысты. «Үй күтуші әйел, ал ер адам үйдің асыраушы, отбасының үлгісі болудан қалады» [6].

«Қазақстанда отбасы саласында болып жатқан өзгерістердің тағы бір жанама дәлелі ретінде отағасы мәселесіне қатысты деректер келтірілген. Мұнда әлеуметтанушылар ер адамның отбасы басшысы ретіндегі патриархаттық түсінігінен (57,3%), жаңа мағынаға – «ерлі-зайыптылардың теңдігі болу керек» (41,4%), «маңызды емес» (7,0%) мәндеріне ауысқанын жазады [6].

Аса арандатушылық (дәстүрлі отбасылық құндылықтарды қолдаушылар тұрғысынан) сұрақтарға жауап тарату географиясы қызықтырақ көрінеді. Некесіз тууға шешім қабылдаған әйелдерді, сондай-ақ азаматтық некені қолдайтындар көбіне Қазақстанның орталық, шығыс және солтүстік аймақтарында тұрады екен. Ал Қазақстанның оңтүстік облыстарында некесіз туған әйелдерге, некеге дейін бірге тұруға ерекше жағымсыз көзқараспен қарайды.

Көптеген салыстырмалы зерттеулер дәстүрлі мәдениеттер арасындағы әке феноменін бейнелеуде үлкен ұқсастықты көрсетеді. Исламның күшті әсерімен қалыптасқан қазақтардың дәстүрлі мәдениеті де осы құбылысты ұсынуда ерекшелік танытпайды. «Посткеңестік Қазақстандағы ислам дінінің қайта өрлеуінің әлеуметтік салдарын патриархаттық отбасылық нормалар мен гендерлік стереотиптерді қатаңдату мен абсолюттендіру жолында табандылықпен кетіп бара жатқан дәстүрлі қазақ отбасының мысалында байқауға болады. Бүгінде сенуші мұсылман қазақтардың көпшілігі отбасылық қатынастарды Құран мен Сүннеттің заңды ережелеріне сүйене отырып құруға тырысады, олар некеге тұру, рөлдерді жыныстық бөлу және отбасылық білім беру салаларына қатысты. Бұл жалпы мұсылман отбасы мен мәдениетінің басты ерекшелігі, әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық функцияларға сәйкес жыныстардың күрт бөлінуі», - деп атап өтті белгілі орыс шығыстанушысы М.Ю. Роцин. Жыныстардың мінез-құлқындағы айырмашылықтың айқын болғаны соншалық, әр түрлі жыныстағы екі параллель әлемнің болуы туралы айту заңды құбылыс [7].

Дәстүрлі әке – бұл бедел, күш, отбасылық белсенділіктің көрінісі. Дәстүрлі отбасы шеңберіндегі оның негізгі функциялары материалдық қолдау, билік өкілеттіктерін жүзеге асыру және жұбайы мен балаларын қорғау болып табылады. Тәрбиенің жанама сипаты (әке-ана-балалар) әкенің отряды болуын, баламен тығыз қарым-қатынастың және эмоционалды жақындықтың болмауын болжайды, өйткені тәрбие үшін басты жауапкершілікті анасы көтереді.

Жалғыз әкелер, теория жүзінде, бір адам бойында әкелік және аналық рөлдерді ойнай алатын қасиеті бар адамдар. Шынайы өмірде, бәлкім, барлық жалғызбасты ер адамдар, белгілі бір дәрежеде, осы рөлдерді біріктіруге тырысуда белгілі бір қиындықтарға тап болатын шығар. Алайда екі рөлді мәжбүрлі түрде біріктіру дәстүрлі патриархалдық гендерлік мәдениет аясында тәрбиеленген жалғызбасты әкелер үшін өте қиын. Егер жағдайлар олардың репертуарында жоқ немесе ерлердің тыйым салған әйелдік мінез-құлық үлгілерін көрсетуін талап етсе, мұндай жалғызбасты әкелер көбінесе ерлердің жыныстық-рөлдік стрессіне

ұшырайды. Қарапайым жауапкершіліктің қамытын киіп, өзінің әлеуметтік ортасынан мардымды көмек алмаған немесе моральдық-психологиялық қолдау таппаған мұндай жалғызбасты ер адам өзінің отбасының тағдыры үшін апатты зардаптарға толы терең депрессияға түсуі мүмкін. Бұл – шын мәнінде, жалғызбасты әке кездесетін және әлеуметтік қызметкердің мамандандырылған көмегінсіз ең бір ауыртпашылық тудыратын қиыншылық, әлеуметтік-психологиялық сипат. Кенеттен жалаңаштанған шындықтың драмасын қазақтың халық даналығы жақсы жеткізеді: әкесіз бала жартылай жетім, анасыз – нағыз жетім деп. Жалғызбасты әке бұл жағдайда ата-аналық функцияларды, оның ішінде аналық функцияларды: баланың дамуына қамқор болу және эмоционалды қолдау көрсету, оған қамқорлық жасау, тәрбиелеу және әлеуметтендіру, сондай-ақ әкенің асыраушысы, тәлімгері, бедел ретінде дәстүрлі функцияларын орындауы қажет.

Қорытынды.

Жоғарыда біз дәстүрлі патриархалдық мәдениет шеңберінде тәрбиеленген жалғызбасты әкелер үшін ата-ана рөлдерін амалсыз біріктіргенде болатын қиындықтар мен психологиялық салдарды атап өттік. Бастапқыда, тіпті толық отбасымен бірге баламалы эгалитарлық, серіктестік (ерлі-зайыптылардың теңдігі мен өзара алмастырушылығы болатын жерде, соның ішінде балаларды тәрбиелеу кезінде) ата-ана мен әке болу модельдерін қолданған рөлдерді біріктіру проблемасын жалғызбасты әкелер өз бетінше шеше ала ма? Егер әкесі басынан бастап, балалары анасымен бірге өмір сүріп жатқан кезде, қамқор ата-ана, тәрбиеші және көмекші рөлін алса, онда ол тұрмыстық және бала күтіміне қатысты мәселелерде ерекше қиындықтарға тап болмайды. Осылайша, патриархалдық гендерлік стереотиптер мен әкелік заңдылықтары бар жалғызбасты әке ерекше назар мен құрметті қажет ететін әлеуметтік жұмыстың артықшылықты клиенті болып табылады. Отбасы саясатының маманы ата-ана мен әке болудың альтернативті үлгілерін енгізу негізінде клиенттің санасын психикалық және психологиялық қайта құру бойынша өте күрделі жұмыс жасауы керек. Гендерлік нормаларды өзгертуге бағытталған бағдарламаларды бүкіл әлемдегі әлеуметтік мамандар кеңінен қолданады. Олар клиенттерге гендерлік нормалар туралы сыни бағалау және рефлексия, теңдік пен зорлық-зомбылықсыздық қағидаттарына негізделген көзқарастар мен мінез-құлық тәжірибесі арқылы білім алатын топтағы біртұтас оқыту үдерісін қамтиды, содан кейін осы жаңа гендерлік қатынастар мен нормаларды интерактивті етеді, оларды өз қарым-қатынастарында және басқаларында қолданады. Сайып келгенде, бұл процесс оған қатысатын адамдардың көзқарасы мен мінез-құлық модельдерінің өзгеруімен аяқталады. Қазіргі Қазақстандағы толық емес әке отбасыларымен әлеуметтік жұмыстың осындай бағдарламалары мен тәжірибелерін оқып-үйренудің, игерудің және жүзеге асырудың өзектілігі туралы айтудың қажеті жоқ. Осы тәжірибелерді енгізу мүмкіндігі көбіне тиісті ресми мекемелер мен құрылымдардың қаржылық қолдауына байланысты.

Өзінің клиенттерінің құндылықтар, нормалар, стандарттар және олардың мінез-құлық ережелері жүйесін шоғырландыратын этникалық мәдениеті туралы білім қорының болуы әлеуметтік жұмыс маманының кәсіби міндеті болып табылады. Ол көп ұлтты ортада оның жұмысының сәттілігі мен тиімділігінің кепілі. Толық емес әкелік отбасылардың нақты мәселелерін зерттеу мысалын қолдана отырып, біз белгілі бір гендерлік стереотиптер мен әке болудың мәдени заңдылықтарын ұстану, олардың мәжбүрлі жалғызбасты болғанан кейін пайда болған қиын өмірлік жағдайға бейімделуін, қаншалықты қиындайтынын көрсетуге тырыстық. Клиенттің тұрғылықты жері мен әлеуметтенуімен шартталған құндылық қатынастарының ерекшеліктерін, ата-аналық мінез-құлық модельдерін ескере отырып қана әлеуметтік жұмыс маманына білікті әлеуметтік көмек көрсетудің тиімді формалары мен әдістерін жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Стратегия Казахстан — 2050. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты Электронды ресурс. Қол жеткізу тәртібі: <https://www.akorda.kz/ru/>
- 2 Кон, И.С. Мужчина в меняющемся мире. – М.: Время, 2009. — 496 б.
- 3 Ресми статистикалық ақпарат (салалар бойынша). Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті. Электронды ресурс. Қол жеткізу тәртібі: <http://gender.stat.gov.kz/ru/category/>
- 4 «Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығымен бекітілген // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты Электронды ресурс. Қол жеткізу тәртібі: <https://www.akorda.kz/ru/npa-nacionalnoi-komissii4>
- 5 Казахстанские отцы-одиночки говорят, что их дискриминируют. 2018 жылғы 11 шілде, 10:52 // интернет-сайт inform БЮРО // <https://informburo.kz/stati/my-sushchestvuem-kazahstanskietscy-odinochki-govoryat-cto-ih-diskriminiruyut.html>
- 6 «Қазақстандық отбасылар – 2019» ұлттық баяндамасын дайындау Қорытынды бағдарламалық есеп // <https://cisc.kz/en/materials/427>
- 7 Роцин М. Традиционное мусульманское воспитание и образование [Электр. ресурс] // Отечественные записки. 2004. №3 (18).
URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2004/3/tradiczionnoe-musulmanskoe-vozpitanie-i-obrazovanie.html> (жүктеген күн: 15.07.2020).
- 8 Социологические исследование по теме «Семья как основа стабильного развития общества и важнейший транслятор культурных ценностей в зеркале общественного» Отцы и дети : проблемы и перспективы. - Алматы, 2010. - С. 100-175.
- 9 Исследование проблем духовно-нравственного воспитания и ценностных ориентации студенческой молодежи // Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А. социологический ежегодник. - Алматы, 2011.-С.5-34.
- 10 Студенттік ортадағы әкелік феномен(социологиялық аспект) әдістемелік нұсқау/ Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А., Т.Ю. Лифанова. - Алматы: Қазақ университеті, 2012. -74б.
- 11 Жаназарова З.Ж. Состояние института семьи в Казахстане: основные проблемы и тенденции развития семейно-брачных отношений // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби: Сер. Психология и социология. – 2010. – № 1. – С.103–106.
- 12 Жаназарова З.Ж. Современная семья в Казахстане и ее проблемы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 257 с.

References:

- 1 Strategiya Kazahstan — 2050. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin resmi sajty Elektronnyy resurs. Qol zhetkizu tartibi: <https://www.akorda.kz/ru/>
- 2 Kon, I.S. Muzhchina v menyuayushchemsya mire. – M.: Vremya, 2009. — 496 b.
- 3 Resmi statistikalıyq aqparat (salalar boıynsha). Qazaqstan Respublikasy Ulttyq ekonomika ministrılginin Statistika komiteti. Elektronnyy resurs. Qol zhetkizu tartibi: <http://gender.stat.gov.kz/ru/category/>
- 4 «Konceptiya semejnoy i gendernoy politiki v Respublike Kazahstan do 2030 goda» Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2016 zhylgy 6 zheltoqsandagy №384 Zharlygyymen bekitilgen // Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin resmi sajty Elektronnyy resurs. Qol zhetkizu tartibi: <https://www.akorda.kz/ru/npa-nacionalnoi-komissii4>
- 5 Kazakhstanskietscy-odinochki govoryat, chto ih diskriminiruyut. 2018 zhylgy 11 shilde, 10:52 // intenet-sajt inform BYURO // <https://informburo.kz/stati/my-sushchestvuem-kazahstanskietscy-odinochki-govoryat-cto-ih-diskriminiruyut.html>
- 6 «Qazaqstandyq otbasylar – 2019» ulttyq bayandamasyn dajyndau Qorytyndy bagdarlamalyq esep // <https://cisc.kz/en/materials/427>

7 Roshchin M. *Tradicionnoe musul'manskoe vospitanie i obrazovanie [Elektr. resurs] // Otechestvennye zapiski. 2004. №3 (18). URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2004/3/tradicionnoe-musulmanskoe-vospitanie-i-obrazovanie.html> (zhugtegen kun: 15.07.2020).*

8 *Sociologicheskie issledovanie po teme «Semya kak osnova stabilnogo razvitiya obshchestva i vazhnejshij translyator kulturnyh cennostej v zerkale obshchestvennogo» Otcy i deti : problemy i perspektivy.-Almaty,2010.-S. 100-175.*

9 *Issledovanie problem duhovno-nravstvennogo vospitaniya i cennostnyh orientacii studencheskoj molodezhi// Abdirajymova G.S., Verevkin A.V., Kenzhakimova G.A. sociologicheskij ezhegodnik.-Almaty, 2011.-S.5-34.*

10 *Studenttik ortadagy akelik fenomen(sociologiyalyq aspekt) adistemelik nusqau/ Abdirajymova G.S., Verevkin A.V., Kenzhakimova G.A., T.Yu. Lifanova.-Almaty: Qazaq universiteti, 2012.-74 bet.*

11 *Zhanazarova Z.Zh. Sostoyanie instituta semi v Kazakhstane: osnovnye problemy i tendencii razvitiya semejno-brachnyh otnoshenij // Vestnik KazNU im. Al'-Farabi: Ser. Psihologiya i sociologiya. – 2010. – № 1. – S. 103–106.*

12 *Zhanazarova Z.Zh. Sovremennaya semya v Kazakhstane i ee problemy. – Almaty: Qazaq universiteti, 2004. – 257 s.*

FTMAP 04.11.21

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.04>

Д.У. Кусаинов^{1*}, А.Т. Садырова¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ОТБАСЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андамна

Неке және отбасы-адамзат қоғамының маңызды институттарының бірі болып табылады. Олардың құрамына көптеген жеке институттар кіретіні белгілі: туыстық институт, ана мен әке институты, меншік институты, бала мен қамқоршылықты әлеуметтік қорғау институты және басқалар. Отбасын құру процесі-бұл қарым-қатынасты, неке серіктесін таңдауды, отбасын тұрақтандыруды, жыныстық мінез-құлықты, ерлі-зайыптылардың ата-аналарымен қарым-қатынасты реттейтін әлеуметтік нормаларды, рөлдерді және стандарттарды игеру процесі. Отбасы әлеуметтануы тар мағынада, жалпы әлеуметтанудың бөлігі ретінде, «орта деңгей» теориясы ретінде адамдардың (отбасының) өмірі мен мәдениетінің ерекше саласын қарастырады. Отбасы әлеуметтануы өмірдің жеке тақырыбымен емес, топпен айналысады. Отбасылық-туыстық қатынастармен байланысты адамдар тобы отбасылық өмір салты басты назарда болатын отбасы әлеуметтануы зерттейтін әлеуметтік шындықтың бір бөлігін құрайды. Отбасы әлеуметтануы жеке адамды отбасының мүшесі ретінде тұтас бөлік ретінде қарастырады. Отбасы әлеуметтануы жеке тұлғаның әлеуметтануы мен байланысты; ол жеке тұлғаны, ең алдымен, әлеуметтік-мәдени ішкі отбасылық қатынастардың призмасы, жеке тұлғаның отбасы арқылы зерттейді. Кез-келген қоғамда отбасы қосарлы сипатқа ие. Бір жағынан, бұл әлеуметтік институт, екінші жағынан - жұмыс істеу және даму заңдылықтары бар шағын топ.

Түйін сөздер: неке, отбасы, ана, әке, бала, өмір, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, шежіре, туыстық.